

IN MEMORIAM

ПАЈА ЈОВАНОВИЋ

Наш веома заслужни сликар, члан Српске академије наука, Паја Јовановић, велики добротвор Музеја града Београда, умро је у Бечу 30 новембра 1957 године у својој 99 години. Родио се 16 јуна, 1859 године у Вршцу.

Паја Јовановић је почео да ради на пољу уметности око седамдесетих година прошлог века у јеку победе Вукове реформе и наше снажне културне обнове крајем деветнаестог века, — у време кад се још једном потврдило да наш народ одувек иде из епохе у епоху културно све богатији, јер увек из тековина својих предака, без обзира на руководеће промене, задржава оно што је најбоље и на бази тога изграђује и разрађује даље свој културни живот. Специјално у ово време кроз рационализам и национални романтизам ушло се у реалистички период наше новије културне историје, који је и сам базирао на великом родољубљу и опевао нашу славну традицију. На тој богатој традицији нашег народа и увек живом и борбеном родољубљу никла је и расла уметност сликара Паје Јовановића, и израсла до великог монументалног дела светских размера.

По концепцији, замаху и изразу свога уметничког дела сликар Паја Јовановић заузима једно од најзначајнијих места у развоју наше историје уметности. Он и Урош Предић, као последњи и снажни претставници академизма у ово доба, окренули су се у своме раду природи и народу, али ипак само донекле, до оне рационалне, разумне и објективне мере великих научних или уметничких достигнућа, где све почива на реалној подлози. И супротно већ новим тенден-

цијама у то доба да уметници изиђу из атељеа у природу и народ, Паја Јовановић је, ако сме тако да се каже, народ и природу, његове обичаје и живот увукао у атеље. То је разлика између уметности с једне стране Уроша Предића и Паје Јовановића, који су у нашој уметности створили нов правац, такозвани „академски реализам“ и остали му верни до краја живота, и уметности нових мајстора који су пристизали са новим импресионистичким концепцијама — излазак из атељеа, на сунце, — измењивали се поред ових стогодишњака, и освајали нове позиције, — за нова достигнућа на ликовном пољу.

Виртуоз у техници и занатском знању, богат колориста са јаким ослонцем на природу Паја Јовановић је могао лако своје сликарство да прилагоди и усклади са реалистичким идејама времена. Увек радећи по природи и моделу он је стекао сјајну рутину и технику мајстора класика, која му је давала могућност за једно јасно и недвосмислено уметничко изражавање, доступно у сваком тренутку народу и свима друштвеним слојевима. Уз то усвојивши у свом раду идеологију времена, и живећи у њој он је спонтано давао дела онаква каква су у то доба била потребна и каква су тражена, не само код нас него у свету опште. Још својим првим почетним радovima заинтересовао је и придобио публику. Врло осетљив на друштвене покрете, збивања и потребе и увек у току савремених догађаја и тежњи, увек у току културних „мода“ он је од најранијих дана избацивао слике на изложбе и тржишта које су одмах налазиле своје купце. Његов ђачки рад *Рањени*

Сл. 1 — Паја Јовановић

Херцеговац из 1882 године, односно из оног доба кад су у свету о јунаштву Црногораца кружиле легенде, побудио је живо интересовање и награђен је академијном наградом. Године 1884 пресељено се из Беча у Минхен. У то доба о њему су писали многи листови, и аустриски и немачки, наглашавајући да он у уметности неће бити само једна метеорска појава. Тих дана минхенске новине су о њему писале читаве славопојке, хвалећи нарочито његов укус и избор мотива.

Увек тежећи за све новим и новим срединама, за новим мотивима и постигнућима 1886 године прешао је у Париз, где су кроз његов ателе као модели прошли многи знатни људи и жене из високог европског друштва онога доба.

Од 1900 године стално се настанио у Бечу, где је живео и радио до смрти.

На уметничком тржишту у Лондону са првом појавом био је одмах запажен и радови су му током година излагани на изложбама у „почасном одељењу“. Тајмс, Морнинг Пост, Атенеум, Лондон Њус, Глоб, и други часописи и дневни листови пунили су ступце пишући о Паји Јовановићу и истичући његове успехе на уметничком пољу. У то доба био је закључио са чувеном трговачком кућом уметничких предмета „Валис“ да само за њу ради десет година.

Специјално у нашој средини Паја Јовановић се нарочито повезао тесно с народом својом тематиком и постао је прави народни сликар. Јер он је сликао оне исте мотиве који су у то доба одјекивали из народних песама Вукових, из легенди да Косово још није освећено, да наше народе још увек раздваја Сава и Дунав, — узимао је широко мотиве из наше ближе или даље прошлости, која је нашим уметницима увек давала импулса и загревала, мотиве лаке, веселе и искрене, триумфалне, али често и пуне патетике. То су били мотиви који су израстали и наметали се нашим уметницима из самога народа у који се Паја Јовановић онда у оно доба, млад и пун свеже снаге, страсно загнурио, занет његовим животом и цветним фолклором. Врло покретан и жив, радознао, он је путовао дубоко у земљу, залазио

у народ да директно на самом живом извору захити мотиве за своје слике. Отуда у његовом сликарству бескрајна свежина природе и живе боје нашег народног ткања и везива, и народног живота уопште. Без филозофирања, али у прво време мало дидактичан, он је недвосмислено ставио у центар свога рада човека, као први темат, и његову историју, као други. У слици *Отац учи сина како се држи мач* дао је очигледан пример како човек треба да ступи у живот, односно спреман за борбу. У *Рањеном Херцеговцу* показао је како се гине за отаџбину, у *Издајници* како се кажњава народни непријатељ, у *Бојној игри* како се добија победа, — а у *Песми Скендербега* како се она слави.

Оно што је најкарактеристичније за сликарство Паје Јовановића то је да се при транспонувању објеката на платно није ни мало удаљавао од реалне слике живе природе и народа, па чак и кад би му се потез четком шире размахнуо и боје у чудној, непоремећеној реалистичкој концепцији, врло широког захвата, меко слиле и досегнуле до великих импресионистичких решења. Узимајући мотиве и примере директно из живота људи он је њима запајао и учио народ, дакле учио их је на његовим сопственим делима. Међутим он није никад у својим сликама истицао грешке и мане људи. Напротив естета и оптимиста до у бескрај истицао је веселост, животну радост, а каткад и шеретлук.

Са личним развојем и све већом популарношћу од мањих композиција са мотивима из народног живота и народних обичаја, који су се још из давнина одржали и пренели као ритуал у савремени живот, као спона са традицијом, и често пример за будући живот, као што су: *Кићење невесте*, *Бој петлова*, *Уз шаркију*, *Око гуслара* и друге, Паја Јовановић је прешао на израду великих, монументалних историских композиција. Тако су се појавиле његове велике слике *Повратак из боја*, *Бој на Мишару*, *Мамевање*, *Проглашење Душановог законика*, *Сеоба Срба под Чарнојевићем* и друге, — све мотиви нашег прохујалог романтизма, који су се били одржали и у ово доба позитивизма и реалистичких

идеја, као једна чисто национална црта и специфичност историског развитка наше уметности. Јер наша историска композиција у сликарству, рођена још у нашој великој средњовековној уметности, обновљена у новијем добу, у периоду романтизма, и израсла на бази огромног родољубља, остала је да живи и даље, као и само родољубље, остала је и даље легендарна и славна. Две велике композиције ове врсте Паје Јовановића *Проглашење Душановог законика* и *Велика сеоба Срба* под Чарнојевићем 1690 године из јужних крајева у Војводину стоје у центру његовог великог сликарског дела и у центру наше уметности уопште. Оне достојно репрезентују нашу прошлост и свога аутора као и саму нашу ликовну уметност.

Снажне концепције, сигурне руке и огромног замаха и распона Паја Јовановић је са лакоћом једног виртуоза компоновао и извео ова своја два велика, монументална дела, велика и по остварењу и по димензијама. При сликању ових композиција њега није завела тема. Он се није пред огромним платнима и величином догађаја запричао, изгубио, композиционо расплинуо, остао безначајан и блед, или користички загушио.

Мирно, лаким потезом, прима, у слици *Проглашење Душановог законика*, коју је сликао за париску изложбу 1900 године, Паја Јовановић нам је испричао и описао убедљиво, садржајно богато, живо, а ипак сажето, као велики приповедач, ову велику свечаност, наглашујући њен значај за друштвени развитак наше земље. Мало декоративно, па ипак сликарски одлично спроведено, уносећи неприметно и најмање детаље, који се у савршеној хармонији утапају у целину слике, и налазе се само кад се студирају, кад се траже, он је извео ово своје велико дело. Приступајући овој слици пред нама се моментано, као да је подигнута позоришна завеса, на први поглед, одједном, указује ова сјајна и блистава слика раскошне свечаности из наше старе историје. И ништа није остављено. Цео византиски церемонијал наше средњовековне „латинске господе“ развија се живо пред нашим очима, омамљен димом тамњана и измирне,

који се благо пуши и избија кроз црквена врата у позадини слике. Тешки сагови, злато, скиптри и амблеми, пажеви, велур и свила, и на све стране разбацане мирисне руже, — ништа није изостало, — чак ни благ, победни осмех и радост на лицима учесника.

А кроз целу слику вешто спроведен љубичасто— плави тон, скоро импресионистичких боја, ствара илузију отвореног простора и ваздуха који живо трепери и везује главни чин, на средини слике, са насликаном масом људи у предњем плану и, даље, у перспективи, с десне стране улицу којом је нагласио да је то народна свечаност, народно славље, — да је слика рађена за народ.

Слика је погрешно носила име *Крунисање Душаново* којој је кроз године династичких владавина намерно тако дато име, — да би служила за пример. Међутим аутор је слику назвао, и то је желео да претстави на слици, *Доношење Душановог закона*. И сам је, чак и последњих година у дубокој старости објашњавао да њега никад није интересовало крунисање владара као личности. Али доношење првог писаног законика, па макар га донео и један владар, којим се регулишу односи у друштву и ставља тај народ и ту земљу у ред напредних држава „то је крупна ствар, то је оно што сам ја хтео да насликам, да оставим за народ“.

Друга велика композиција Паје Јовановића *Сеоба Срба* под патријархом Чарнојевићем 1690 године, коју је радио по наруџбини патријарха Георгија Бранковића за изложбу која је одржана у част прославе државне хиљадугодишњице у Будимпешти 1896 године, а после изложбе пренета у двор патријаршије у Сремским Карловцима, претставља тренутак кад је гро српског народа под турским притиском напустио јужне крајеве и прешао у Војводину. И ова слика има исте високе уметничке квалитете као и прва. Само логички због самог мотива она има и други колорит. Ова композиција делује на гледаоца нарочито мноштвом фигура које су чврсто као маса цртачки и колористички повезане и укомпоноване у широки простор живе природе.

Сл. 2 — Руже, последњи рад Паје Јовановића. — Музеј града Београда

Снажни људи у природној величини реалистичком методом сликани, карактерно оцртани, са мрким сенчењем, у тихом, али чврстом греду — ходу унапред, у неизвесност, остављају снажан утисак.

Интересантно је да је ова слика имала првобитно друкчију концепцију. С обзиром на сам догађај она је била стварнија, више људска и истинитија, она је показивала живу људску снагу нашега народа како се у једном тренутку са свим својим благом и интимним добром, као матични рој, издваја и тражи ново тле, нову кућу.

Али нажалост, нажалост због самог уметничког дела као таквог, политика је захтевала друго. Било је потребно све избрисати што би истицало беду и бол прогоњеног народа, селење и бежанију, и насликати што више црквених великодостојника, што више „господе ришћанске“ и добро обучених домаћина, јер се то не бежи, него се иде „цару у походе“ на основу дароване повеље. Богато опремљени, као у парадном ходу, без жена и деце, без коморе и стада, који су били насликани на првобитној слици, — иде се напред с пуним правом, витешки. У том циљу и оружје је у овој другој верзији више наглашено.

Исте високе уметничке квалитете имају и друге његове композиције као што су *Гуслар у Русији*, *Мачевање* и *Прича о Косову* у Националном музеју у Лондону, *Дебитанткиња* у Паризу, *Игра са мачевима* у Паризу, *Крвна освета* у Националној галерији у Сиднеју у Аустралији, *Стража* у Филадельфији, *Лос Барбарос* у Чилеу, *Фурор Теутоникус* у Минхену и *Триптихон: Жетва, Берба грозђа* и *Пијаци* у Вршцу; затим неколико старозаветних и историских композиција у Саборној цркви у Сремским Карловцима, велико *Распеће* у великој цркви у Сарајеву и многе друге са митолошким мотивима из литературе.

У овима својим композицијама, било да су малих димензија, било да су велика платна, Паја Јовановић нарочито настоји да сажме масу, да потенцира снагу и борбу, да истакне судар и судбину, уз тражење најдубљег и најчисти-

јег колористичког израза и односа са свима својим тонским богатствима и преливима које може боја да да.

У међувремену свој рад на портретском сликарству Паја Јовановић је све више развијао. У нашој земљи насликао је многе виђеније људе и жене из нашег друштва нарочито до пред II Светски рат; а осим тога насликао је и два велика иконостаса у Новом Саду и селу Долову. Од његове руке остао је и читав низ икона и мноштво других слика са мотивима из наших крајева. У портретима му је било главно истина и апсолутни салик портретисане особе. А његове многобројне скице и студије импресионистичком брзом методом набациване на хартију и платно, које је доносио са својих честих путовања кроз Србију, Црну Гору и Албанију, — затим са Кавказа, из Египта, и других земаља, по својим високим естетским квалитетима и лакоћи постигнутог израза права су мала ремек дела, која се могу ставити у ред импресионистичких решења великих мајстора на Западу.

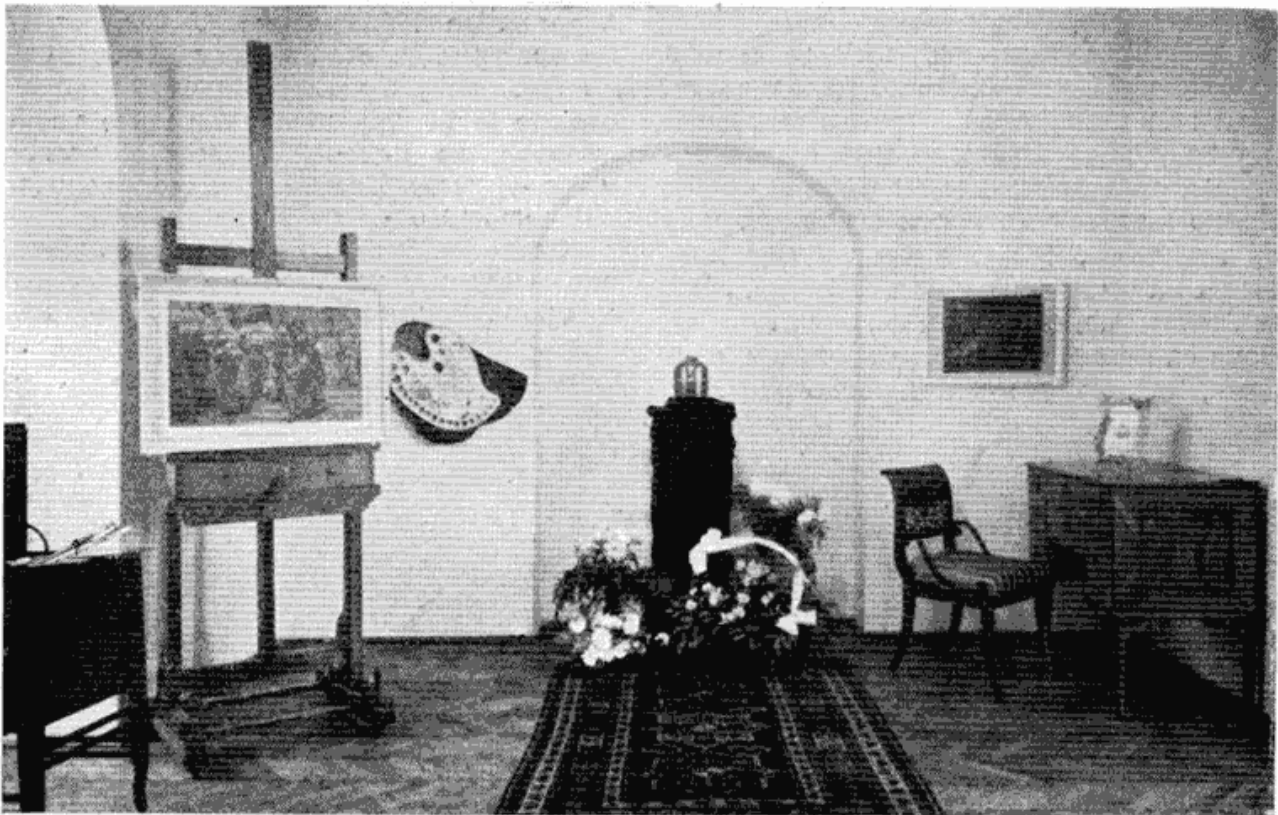
У својим великим делима по садржини сликар анегдотичар, јер свака његова слика много прича, много нам каже, а у погледу технике и сликања академски реалиста, који претставља ствари онакве какве битицу у живој природи, али осенчене светлошћу старих, класичних атељеа, са тежњом да буде што јаснији и ведрији, и што чистији у боји, Паја Јовановић је стекао симпатије широких народних слојева не само у нашој земљи, него и у далеком свету. Његове композиције пуне егзотике и фолклорне живости и портрети изразито карактерни били су врло привлачни. Радови суму тражени и скупо плаћани. Често се дешавало да је још на самим изложбама добијао поруџбине за израду реплика појединих својих дела.

Па ипак временом после мотива из наше историје народних обичаја, после сликања нашег цветног фолклора и живота наших људи у напону снаге, захваћен богатим кругом људи у другој фази свога рада, сликао је претежно портрете за плутократију на Западу, где је скоро цео свој век и провео.

Огроман број културних радника, научника, чувених жена из највиших кругова Европе, капиталисти и финансијери, цареви и краљеви прошли су кроз атеље Паје Јовановића. Број портрета ових људи пење се на стотине. Они су нарочито били запажени по својој топлој палети и богатству искричавих и светлих боја, којима је сасвим реалистички износио ликове насмешених, задовољних људи и жена, богато обучених и накићених. Истичу се: серија портрета у Пинакотечи у Минхену, Бечлика у модерној галерији у Бечу, Кнегиња Салм-Салм у Шарлотенбургу, портрет индустријалца Крупа и његове жене, грофа и грофице Форгач, Госпође Кан у париском салону 1908 године, Гаутша, аустриског министра председника, Фрање Јосифа у сали Ратхауса у Бечу, Мистер Симингтона, Мистер Когсхела у Њујорку, грофице Лагербијел у Штокхолму, грофице Тхурн — Валсасин, председник Фреј у Цириху, белгиске краљице Јелисавете, црногорског краља Николе, црногорске кнегиње Ми-

лице и кнеза Данила, Милована Миловановића, министра иностраних послова и његове жене Марије — а затим више портрета у Народном Музеју у Београду људих већих положаја из Београда између два рата и други.

Неизмерне радне снаге и велике, широке културе, са познавањем више страних језика, Паја Јовановић није знао само за уску границу своје земље. Неуморан, он је путовао и радио по целом свету. Имао је свој атеље у Бечу, Паризу и Њујорку. Имао је и свој атеље у Београду, где је, и поред великих радова и наруџбина на Западу, долазио с времена на време да и ту овековечи ликове наших угледних људи и јавних радника. У Београду се нарочито задржао дуже између два рата и тада је израдио читав низ слика. После Другог светског рата сликао је портрет Маршала Тита и још неких руководилаца. Али у ово време његова рука већ није имала више ону сигурност, а и вид, као и слух почели су да му слабе, што је утицало на његов уметнички израз,

Сл. 3 — Урна са пепелом Паје Јовановића у садашњем Музеју града Београда

иако се телесно још врло добро осећао.

Наши стари листови и часописи *Јавор*, *Застава*, *Бранково коло*, доцније *Дело*, *Српски књижевни гласник* и други, пратили су рад и успехе Паје Јовановића у иностранству. Бележећи сваки његов успех јавно су изражавали жаљење што у оно време, у време његовог првог успона и славе, наш народ није имао никакве прилике да види ни један његов рад у оригиналу. Постојала је нада да ће се после избора за члана Српске академије наука, 21 марта 1888 године, придети у Београду макар једна мала изложба његових слика. Али се и то измакло, јер су му радови били расту-рени далеко, и на Истоку и на Западу: од Кавказа до Цариграда и Кине, по Египту и Аустралији, по Француској, Италији, Белгији, Немачкој, Енглеској, Америци.

Паја Јовановић је редовно излагао на званичним изложбама у великим салонима у Лондону, Паризу, Минхену, Берлину, Бечу, Риму и другим уметничким центрима на Западу. За своје радове добио је многобројна одликовања.

Али Паја Јовановић није заборавио своју отаџбину. Радећи по целом свету, и за цео свет, остао је веран син своје земље. Он је проносио име нашег народа као Србин широм земљине кугле. Преко његове уметности страни народи су сазнали о нама, о нашим могућностима на уметничком пољу. Године 1952, већ онемоћао, он је свој богати атеље из Беча са целим реквизитом у њему, скицама, сликама, меблом, етнографским

материјалом и оружјем, поклонио Музеју града Београда.

У писму од 9 фебруара 1952 године између осталог он пише:

„Радо сам прихватио понуду Госпође Симић да се по могућности реконструише у Музеју мој атеље и то не само са декоративним предметима Бечког атељеа што сам Вама био понудио већ као живу радионицу мајстора-сликара са штафелајима, са палетом, радовима, са скицама и репродукцијама — са сликарским алатом и уметничким намештајем, тако да посетиоц Музеја има шта да види да се заинтересује за радионицу сликара и његова дела што се виђају у Ум. Музеју“.

„Ја много волим Београд,“ говорио је наш велики стари уметник док смо у његовом атељеу у Бечу одвајали материјал за пренос у отаџбину.

„Много се радујем и једва чекам да дођем у отаџбину. Доћи ћу да и ја помогнем да мој атеље у новом Музеју града Београда, буде жив. И оружје да метнемо, да буде као што је некад било“.

Паја Јовановић је спаљен у Бечу 6 децембра 1957 године. У Београд је његова урна донета авионом 13 децембра и изложена у Српској академији наука, одакле је 14 децембра у 9 часова увече пренета, по његовој последњој жељи, у Музеј града Београда, и тако постала највећа драгоценост Музеја.

Овим је Музеј града Београда испунио последњу жељу свога великог добротвора, великог српског сликара, „нашег“ Чика Паје Јовановића.

Зора Симић-Миловановић

IN MEMORIAM

Paja Jovanović

Nous venons de perdre en la personne de l'académicien Paja Jovanović (1859—1957), mort le 30 novembre dernier à Vienne, un peintre de haute valeur et un grand bienfaiteur du Musée de la Ville de Belgrade.

L'activité artistique de Paja Jovanović avait débuté au cours des années soixante-dix du siècle dernier, alors que les victoires des réformes de Vuk Karadžić et notre renouveau culturel battaient son plein.

Travaillant sans cesse, toujours à dessiner et à peindre soit d'après nature, soit d'après modèle, Paja Jovanović avait fini par arriver à la routine brillante et la technique des maîtres classiques qui lui permettaient une expression claire et sans ambigüité, accessible à tout le monde, à toutes les classes sociales. Etant donné qu'il avait adopté dans son travail les idéologies de son temps, il a donné spontanément des oeuvres telles qu'elles étaient justement nécessaires à cette époque et telles qu'on les recherchait. De cette manière il avait fini par se lier étroitement au peuple et était devenu un peintre populaire. Il peignait les motifs qui, à cette époque, faisaient écho aux chants populaires de Karadžić, aux légendes qui disaient que Kosovo attendait encore toujours sa revanche, que nos peuples étaient encore toujours séparés par la Save et le Danube, il peignait largement des motifs de notre passé proche ou lointain qui excitait et réchauffait, motifs légers, gais et francs, triomphants; mais souvent aussi pleins de pathétique.

C'étaient là des motifs étaient sortis du peuple et s'étaient imposés à nos artistes, de ce peuple dans lequel Paja Jovanović s'était plongé passionnément, emporté par sa vie et son folklore fleuri. Il avait beaucoup voyagé a travers le pays, était descendu dans le peuple pour y puiser à la source même les motifs de ses peintures. D'où, dans ses oeuvre, cette fraîcheur infinie et ces couleurs vives.

En suivant son développement propre et avec une popularité de plus en plus grande, Paja Jovanović passa des petites compositions à motifs tirés de la vie nationale et des coutumes populaires qui étaient gardées de-

puis les temps les plus anciens et étaient transposées dans la vie moderne comme une sorte de rituel, comme un lien avec la tradition et, souvent, un exemple pour la vie à venir, aux grandes compositions monumentales à sujets historiques. C'est ainsi que nous avons de lui ses grandes peintures intitulées »Le retour du combat«, »La bataille de Mišar«, »La proclamation du code de Dušan«, »Les migrations des Serbes sous Čarnojević«, etc... tous des motifs de notre romantisme qui s'étaient conservés encore en cette époque de positivisme et d'idées réalistes comme un trait purement national, trait caractéristique dans le développement de nos arts.

Ces compositions font de l'effet surtout par le grand nombre de figures solidement liées en une masse bien organisée.

Si ses compositions, cependant, sont pleines d'exotisme, ses portraits aux caractères bien exprimés sont très attrayants eux aussi. Ses oeuvres étaient fort recherchées et très bien payées; il arrivait même qu'on lui demandât à l'exposition même une réplique de telle ou telle de ses oeuvres.

Cependant avec le temps, après avoir peint sur des motifs tirés de notre histoire et de nos coutumes populaires et de notre folklore fleuri ou de la vie en plein élan, il se mit à peindre surtout, entouré d'un cercle de riches comme il l'était, des portraits de plutocrates d'Occident où il passa presque tout le reste de sa vie.

Un nombre énorme de personnes du monde de la culture, de savants, d'hommes et de femmes des milieux les plus élevés d'Europe, capitalistes et financiers, empereurs et rois, ont passé par l'atelier de Paja Jovanović.

Sa puissance de travail et sa vaste culture ne connaissaient pas de limites. Il a voyagé et travaillé dans le monde entier. Il a eu ses ateliers à Vienne, Munich, Paris et New-York. Il a eu également un atelier à Belgrade où il venait de temps à autres pour y fixer sur la toile les visages de personnages célèbres.

Comme artiste, Paja Jovanović est connu dans le monde entier presque qu'il avait

commencé à conquérir dès ses premières oeuvres de débutant. En effet, déjà son travail d'étudiant »Herzégovinien blessé«, de 1882, a été couronné d'un prix académique et a attiré un grand intérêt. Dès cet époque Paja Jovanović était mentionné dans bon nombre de journaux et revues allemands et autrichiens de Vienne et de Munich qui annonçaient alors qu'il ne serait pas seulement un météore dans le domaine des arts. Et dès 1884, les journaux de Munich chantèrent de véritables louanges à son honneur, en le félicitant de son bon gout dans le choix de ses motifs.

A Londres, aussitôt apparues, ses oeuvres éveillèrent un grand intérêt et, aux exposition, elles figuraient dans les »salles d'honneur«. Le Times, le Morning Post, l'Athéneum, le London News, le Globe et d'autres encore avaient des colonnes pleines dans lesquels ils annonçaient les succès artistiques de Paja Jovanović. C'est à cette époque qu'il passa un contrat avec la célèbre maison d'art »Valis«, contrat par lequel il s'engageait à ne travailler que pour cette maison pendant une durée de dix ans.

Il a exposé régulièrement dans les galeries officielles et dans les grands salons

à Paris, Londres, Munich, Vienne, Rome et dans quelques autres centres occidentaux. Ses oeuvres sont dispersées au loin, à l'Est comme à l'Ouest, du Caucase à la Chine, en Egypte et en Australie, en France, en Belgique, en Allemagne, en Angleterre, en Amérique.

Mais Paja Jovanović n'en a pas oublié pour autant sa patrie. Tout en travaillant dans le monde entier, et pour tout le monde, il a su rester un fils fidèle à son pays et il a porté le nom de notre peuple tout autour de la terre. Par ses oeuvres des peuples lointains ont entendu parler de nous, de nos capacités dans le domaine artistique. En 1952, il a fait don au Musée de la Ville de Belgrade de son riche atelier de Vienne, avec tous ses accessoires, esquisses, peintures, meubles, matériels ethnographiques et armes.

Z. Simić—Milovanović

Illustrations dans le texte:

Fig. 1 — Paja Jovanović

Fig. 2 — Roses, dernière oeuvre de Paja Jovanović

Fig. 3 — Urne contenant les cendres de Paja Jovanović, se trouvant actuellement dans les locaux du Musée de la Ville de Belgrade.